

การพัฒนาการเกษตรกับเศรษฐกิจสังคมครัวเรือนเกษตรกร^{1/}

Farm Household Economy and Resource Allocation

Abstract

For agriculture as a whole, the difference in agricultural resource used is an important factor affecting farm income disparity between the regions. To increase farm output and income, the proper agricultural development program and budget allocation need to be based on the degree of seriousness of poverty problem. Normally, the big portion of Ministry of Agriculture and Cooperatives budget goes to the progressive area where most of cultivated land is under irrigation system. The income gap between rainfed and irrigated farmers tend to range during the past decade. The seasonal outflow of farm labor force from backward area is commonly practised. Many farm development studies suggest to establish guideline to remedy agricultural situation in specific areas. However, the linkage between various levels still lack of coordination among government agencies concerned. Therefore, it is necessary to increase the efficiency and capability of agencies in solving rural problem. In addition, a higher priority should be given to farm sector.

บทคัดย่อ

เมื่อกล่าวถึงการพัฒนาการเกษตรที่มีผลต่อเศรษฐกิจสังคมครัวเรือนเกษตรกร โดยภาพรวมแล้ว ฐานะทางเศรษฐกิจสังคมครัวเรือนเกษตรกรเป็นประเด็นหนึ่งที่จะสะท้อนให้เห็นการแก้ไขปัญหาในภาคการเกษตร นอกจากนี้ งานวิจัย และกิจกรรมพัฒนาในระดับไร่นาเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่จะมองผลได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ความแตกต่างของทรัพยากรการเกษตรเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือนเกษตรกรในระดับภาค โดยเฉพาะช่องว่างรายได้ภายในภาคการเกษตรด้วยกัน การแก้ไขปัญหาในแต่ละพื้นที่ที่มีความจำเป็นที่จะมีการจัดสรรการใช้ทรัพยากรเหล่านั้นรวมทั้งการจัดสรรงบประมาณเพื่อการพัฒนาให้มีความสอดคล้องกัน เมื่อกล่าวถึงวิธีการทางงบประมาณ ซึ่งเป็นเครื่องมือหนึ่งที่จะช่วยในการพัฒนาด้านการเกษตรสำหรับการแก้ไขปัญหาเหล่านี้แล้ว พื้นที่ควรได้รับการช่วยเหลือมากกลับได้รับการจัดสรรในสัดส่วนที่น้อยอีกทั้งยังขาดการสนับสนุนเงินทุนเพื่อการผลิต ฐานะทางเศรษฐกิจและความเป็นอยู่ของเกษตรกรในพื้นที่ดังกล่าวจึงด้อยกว่าพื้นที่อื่น ๆ การเคลื่อนย้ายแรงงานไปหารายได้นอกพื้นที่จึงเป็นปรากฏการณ์ที่พบเห็นเป็นประจำและมีแนวโน้มสูงขึ้น งานวิจัยพัฒนาในระดับไร่นาหลายหลายรูปแบบได้ชี้้นำการแก้ปัญหาเหล่านี้ให้มีผลต่อการเพิ่มรายได้และลดการว่างงานลงได้บางส่วน แต่การนำไปสู่การกำหนดมาตรการและแนวทางการพัฒนาให้เกิดผลอย่างจริงจังยังขาดการเชื่อมโยงประสานงานในระดับต่าง ๆ ที่จะมีความชัดเจนของรูปแบบการพัฒนาในพื้นที่เป้าหมายและกลุ่มเป้าหมายรวมทั้งงบประมาณที่จำเป็น ดังนั้นการสนับสนุนการพัฒนาการเกษตร การจัดองค์กร และการจัดการรองรับให้เกิดประสิทธิภาพควรได้รับการพิจารณา รวมทั้งการคุ้มครองภาคการเกษตรให้ได้รับประโยชน์ที่ไม่ด้อยกว่าภาคอุตสาหกรรมและบริการที่ได้รับการสนับสนุนส่งเสริมการลงทุนและมีสารบัญญัติคุ้มครองมากกว่า

^{1/} สุพัฒน์ วิรัตน์พงษ์ และชุมศรี พุ่มเล็ก ฝ่ายวิจัยระบบพัฒนาไร่นา
สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร บางเขน กทม. 10900

คำนำ

ในระยะเวลาหนึ่งเดือนก่อนการเลือกตั้ง การยกระดับราคาสินค้าเกษตรกรรมได้ถูกนำมากำหนดแนวทางการยกระดับรายได้ของเกษตรกรโดยกลุ่มบุคคลที่กำลังจะเข้าไปเป็นผู้บริหารของประเทศ การชูประเด็นนี้ได้กล่าวถึงการจัดสรรงบประมาณสำหรับการช่วยเหลือคนกลุ่มใหญ่ที่เป็นปัญหาของการมีรายได้ต่ำเมื่อเทียบกับคนกลุ่มอื่น แม้ว่าแนวทางการปฏิบัติ และความเป็นไปได้ของการดำเนินการจะไม่ปรากฏรายละเอียดมากนักแต่การที่ผู้ซึ่งกำลังจะเข้าไปบริหารนั้น ได้มุ่งเน้นครัวเรือนเกษตรกรกลุ่มเป้าหมายที่จำเป็นเร่งด่วนเพื่อการพัฒนาทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคมมากกว่าการคำนึงถึงความเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยส่วนรวมเหมือนอดีตที่ผ่านมา ประเด็นดังกล่าวนี้ไม่ใช่ของใหม่เมื่อทบทวนแผนงานต่าง ๆ ที่ผ่านมา แต่การปฏิบัติที่เป็นมางบประมาณกับพื้นที่ และกลุ่มเป้าหมายยังไม่สอดคล้องกับสภาพข้อเท็จจริงที่เป็นอยู่บางประการประการแรกที่สำคัญคือเขตพื้นที่ที่ก้าวหน้ามีการชลประทานจะได้รับผลจากการลงทุนของรัฐมากกว่าเขตอื่น ๆ เมื่อคำนึงถึงงบประมาณที่เกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งน้ำที่ได้รับ การจัดสรรมากกว่าร้อยละ 50 ของงบประมาณของทั้งกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ สำหรับในพื้นที่อาศัยน้ำฝนกิจกรรมวิจัยและพัฒนาที่สามารถจะเพิ่มรายได้และรองรับแรงงานภาคการเกษตรซึ่งมักจะเคลื่อนย้ายตามฤดูกาลนั้น ยังขาดการสนับสนุนให้เกิดการขยายผล โดยเฉพาะกิจกรรมปศุสัตว์ที่จะเป็นทั้งกิจกรรมหลักหรือกิจกรรมในไร่นาสผสมหรือไร่นาสผสมผสาน ทั้งสองประเภทที่กล่าวถึงนี้ส่งผลให้แรงงานภาคการเกษตรต้องออกไปจากพื้นที่เพื่อหารายได้นอกการเกษตร

ดังนั้นการศึกษาข้อมูลการพัฒนาในระดับไร่นาจะเป็นการชี้ นำถึงผลที่เกิดขึ้นกับครัวเรือนเกษตรกร และความจำเป็นที่ต้องมีการปรับปรุงระบบการผลิตการจัดการด้านทรัพยากรการเกษตรตามศักยภาพการผลิตและการตลาด

งบประมาณกับการพัฒนาการเกษตร

งบประมาณรายจ่ายประจำปี 2535 สำหรับพัฒนาการเกษตรในสาขาต่าง ๆ นั้นสาขาพัฒนาแหล่งน้ำมีสัดส่วนมากที่สุดถึงร้อยละ 48.71 ของงบประมาณกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ทั้งหมด 35,449 ล้านบาท ในขณะที่สาขาพืชกรรมป่าไม้ ประมงและปศุสัตว์มีสัดส่วนร้อยละ 13.22, 9.75, 6.95 และ 5.59 ของยอดรวมดังกล่าว

เมื่อพิจารณางบประมาณแยกตามรายภาคในอดีตที่ผ่านมาจากปี 2531-2534 (ตารางที่ 1) ภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้รับการจัดสรรในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกันประมาณร้อยละ 20 ภาคใต้ร้อยละ 9-12 และร้อยละ 15 ของทั้งหมดสำหรับภาคเหนือ แต่เมื่อคำนึงถึงจำนวนครัวเรือนเกษตรกรและพื้นที่ทำการเกษตรแล้ว ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จะมีสัดส่วนน้อยกว่าภาคอื่น ๆ กล่าวคือ ปี 2531 จำนวนงบประมาณคิดเฉลี่ยต่อครัวเรือนเกษตรกรจะเท่ากับ 1,456.53 บาท และต่อเนื้อที่ถือครองจะเท่ากับ 54.59 บาทต่อไร่ เมื่อเปรียบเทียบกับภาคกลางซึ่งได้มากที่สุด คือ 4,016.97 บาทต่อครัวเรือนและ 125.36 บาทต่อไร่ (ตารางที่ 2) จะเห็นว่าการพัฒนาสาขาต่าง ๆ นั้นภาคกลางจะได้รับในสัดส่วนที่ค่อนข้างมาก ยกเว้นการพัฒนาปศุสัตว์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งถูกเน้นการเพิ่มปริมาณสัตว์ สัตว์งบประมาณจึงสูงกว่า คือได้รับการจัดสรรร้อยละ 27.62 ในขณะที่ภาคกลาง เหนือ และภาคใต้ มีเพียงร้อยละ 15, 12 และ 11 ของงบประมาณด้านปศุสัตว์ ทั้งที่ความจำเป็นของการพัฒนาการเกษตรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีความต้องการสนับสนุนอีกมากเพราะทรัพยากรการผลิตมีศักยภาพต่ำกว่าทุกภาค รายได้ทางการเกษตรไม่อาจเทียบได้กับเกษตรกรในภาคอื่น ๆ

ได้ งบประมาณที่ได้รับการจัดสรรในด้านปศุสัตว์ที่สูงกว่าภาคอื่น ๆ นั้นทำให้รายได้ทางสัตว์โดยเฉลี่ยแล้วสูงขึ้นในปีการผลิต 2531/32 อย่างไรก็ตามการที่จะเพิ่มรายได้ทางการเกษตรนั้น นอกจากการคำนึงถึงการสนับสนุน และศักยภาพทางการผลิตแล้ว **ข้อจำกัดพื้นที่ขนาดเล็กและระบบการผลิต หรือประเภทการผลิตก็เป็นปัจจัยที่จะได้นำมาพิจารณาหาแนวทางการพัฒนาการเกษตร**

เศรษฐกิจครัวเรือนของฟาร์มขนาดเล็ก

นอกจากรายได้ของเกษตรกร ในระดับภาคที่แตกต่างกันที่นำมากล่าวถึงแล้วฐานะทางเศรษฐกิจของเกษตรกรที่มีเนื้อที่ถือครองขนาดเล็ก ซึ่งเป็นกลุ่มใหญ่ ก็ได้ถูกนำมาพิจารณาเป็นกลุ่มเป้าหมายที่จำต้องฟื้นฟูความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น ทั้งนี้เห็นได้จากจำนวนครัวเรือนเกษตรกรที่มีขนาดเนื้อที่ถือครองทำการเกษตรที่เล็กกว่า 30 ไร่ ในปีการผลิต 2531/32 มีปริมาณถึงร้อยละ 70 ของครัวเรือนทั้งหมด ซึ่งจำนวนดังกล่าวนี้ร้อยละ 27 จะเป็นขนาดฟาร์มที่เล็กกว่า 10 ไร่ และขนาด 10- < 20 ไร่มีร้อยละ 26 มีเหลืออีกร้อยละ 17 เป็นขนาด 20- < 30 ไร่ ดังนั้นการศึกษารายละเอียดเศรษฐกิจสังคมครัวเรือนเกษตรกรกลุ่มนี้จะช่วยชี้แนะ ในการที่กำหนดแนวทางการพัฒนาเพิ่มรายได้ของเกษตรกรกลุ่มเป้าหมายให้เกิดความชัดเจนมากขึ้น

ขนาดและจำนวนแรงงานในครัวเรือน

โดยทั่วไปขนาดของครัวเรือนตัวอย่างประกอบด้วยจำนวนสมาชิกเฉลี่ยประมาณ 4.85 คน ครัวเรือนที่มีขนาดฟาร์มเล็กกว่า 10 ไร่ มีสมาชิกครัวเรือนเฉลี่ย 4.56 คน ในขณะที่ขนาดฟาร์ม 10- < 20 ไร่ และ 20- < 30 ไร่ มีประมาณ 4.9 และ 5.17 คนต่อครัวเรือน จำนวนสมาชิกดังกล่าวนี้จะอยู่ในวัยทำงาน 2.72, 3.04 และ 3.3 คน ตามลำดับ (ตารางที่ 3)

จำนวนแรงงานทั้งหมดแยกเป็นแรงงานที่ใช้ในการเกษตร และนอกการเกษตร แรงงานที่ใช้ในการเกษตรจะสูงขึ้นตามขนาดฟาร์มกล่าวคือในขนาดฟาร์มเล็กกว่า 10 ไร่ แรงงานที่ทำอยู่ในการเกษตรเฉลี่ยมี 2.44 คนต่อครัวเรือน และเพิ่มขึ้นเป็น 2.82 และ 3.11 คน ในขนาดฟาร์ม 10- < 20 ไร่ และ 20- < 30 ไร่ ตรงกันข้ามแรงงานที่ออกไปหางานทำนอกการเกษตร ฟาร์มขนาดเล็กกลับมีจำนวนสูงกว่าฟาร์มขนาดใหญ่ขึ้น คือ ขนาดเล็กมากสมาชิกจะหางานทำนอกการเกษตรเฉลี่ย 0.28 คนต่อครัวเรือน ในขณะที่จำนวน 0.22 และ 0.19 คน จะไปจากฟาร์มขนาดเล็ก และขนาดกลาง จะเห็นได้ว่าฟาร์มขนาดเล็กกว่าจะรองรับแรงงานได้น้อยกว่า ซึ่งนับวันจะสูงขึ้นตามการเพิ่มของจำนวนฟาร์มขนาดเล็ก เพราะการจัดสรรปันส่วนพื้นที่ทำกิน ให้กับสมาชิกครัวเรือนที่ต้องแยกออกไป การเคลื่อนย้ายแรงงานไปภาคอุตสาหกรรม และบริการ เป็นปรากฏการณ์ที่พบเห็นตามเมืองใหญ่ ๆ โดยทั่วไป

การถือครองและ การใช้ที่ดินเพื่อการผลิตการเกษตร

ในการจำแนกการถือครองเป็นขนาดฟาร์มเล็กกว่า 10 ไร่, 10- < 20 ไร่ 20- < 30 ไร่ นั้น โดยเฉลี่ยแล้วจะมีพื้นที่ถือครองเท่ากับ 5.65, 15.26 และ 25.42 ไร่ตามลำดับ การถือครองประกอบด้วยที่ตนเอง เช่น ทำฟรี จำนวนผู้อื่นแต่พื้นที่ของตนเองจริง U แล้วจะเท่ากับ 4.03, 12.20 และ 19.20 ไร่ต่อครัวเรือน ที่เหลือเป็นการถือครองในลักษณะอื่น (ตารางที่ 4)

จำนวนพื้นที่ถือครองดังกล่าวนี้ ฟาร์มขนาดเล็กมาก (5.65 ไร่) ได้มีความพยายามที่จะใช้ประโยชน์ที่ดินสูงกว่าฟาร์มขนาดเล็ก (15.26 ไร่) และฟาร์มขนาดกลาง (25.42 ไร่) คือมีการใช้ที่ดินในการปลูกพืช 10.41 ไร่ต่อครัวเรือน เกือบสองเท่าของจำนวนที่ถือครองที่มีอยู่ ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีการปลูกพืชมากกว่า 1 ครั้งในพื้นที่เดียวกัน ในทางตรงกันข้ามขนาดใหญ่ขึ้นกลับมีการใช้น้อยกว่าพื้นที่ถือครอง ซึ่งมีเพียง 13.08 และ 21.20 ไร่ ที่ใช้ในการผลิตของฟาร์มขนาดเล็กและขนาดกลาง (ตารางที่ 5)

สิ่งที่น่าพิจารณาในที่นี้ก็คือการขยายพื้นที่ขนาดฟาร์มเล็กให้มีขนาดใหญ่ขึ้นคงเป็นไปได้ แต่การขยายขนาดโดยการให้ประโยชน์จากทรัพยากรที่ดิน และแรงงานให้มากขึ้นเป็นสิ่งจำเป็น รวมทั้งการได้รับการสนับสนุนในด้านอื่นประกอบด้วย โดยเฉพาะปัจจัยด้านทุนในการดำเนินการ

รายได้ - รายจ่ายของฟาร์มและครัวเรือน

สำหรับรายได้ทางการเกษตร ซึ่งประกอบด้วยรายได้ทางพืช ทางสัตว์และรายได้อื่น ๆ ที่เกิดจากการนำเครื่องมือการเกษตรไปปรับจ้างนอกฟาร์ม ฟาร์มขนาดเล็กส่วนมากมีรายได้ต่ำกว่าอีกสองขนาดฟาร์ม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งรายได้ทางการเกษตรโดยเฉพาะแหล่งรายได้จากพืชจะขึ้นอยู่กับขนาดพื้นที่ทำการเกษตร ซึ่งฟาร์มขนาดเล็กมากจะมีรายได้เฉลี่ยฟาร์มละ 8,681.25 บาท ฟาร์มขนาด 10- $<$ 20 ไร่ และขนาด 20- $<$ 30 ไร่ จะเท่ากับ 13,165.70 และ 18,97.40 บาท แต่หากพิจารณาจากแหล่งรายได้ทางสัตว์แล้ว ฟาร์มขนาดเล็กมากจะมีรายได้ทางสัตว์มากกว่า โดยรายได้ทางสัตว์ของฟาร์มขนาดเล็กมากมีรายได้ทางสัตว์เท่ากับ 4,687.67 บาท แต่ขนาดเล็กและขนาดกลางจะมีรายได้ 3,275.21 และ 1,841.88 บาท ตามลำดับ (ตารางที่ 6)

จากแหล่งรายได้ทางสัตว์นี้เป็นข้อสนับสนุนอีกประเด็นหนึ่งที่จะขยายธุรกิจฟาร์มขนาดเล็ก โดยการนำกิจกรรมสัตว์เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการผลิตในฟาร์ม

สำหรับรายจ่ายทางการผลิตนั้น จะขยายไปตามขนาดฟาร์มและรายได้ ซึ่งหมายถึงฟาร์มขนาดเล็กมีรายจ่ายน้อยกว่าฟาร์มที่ใหญ่ขึ้นในกรณีที่มีมองในด้านการผลิตพืช แต่กรณีของรายจ่ายทางสัตว์ ฟาร์มขนาดเล็กมากซึ่งมีรายได้ทางสัตว์สูงกว่า รายจ่ายก็มีมากกว่า

ในส่วนของรายได้เงินสดนอกการเกษตรนั้นดูจะมีความแตกต่างกันอย่างมาก โดยเฉพาะทุกขนาดฟาร์มจะมีรายได้ประมาณ 12,000 บาทต่อครัวเรือน ด้านรายจ่ายของครัวเรือนก็จะเพิ่มขึ้นตามขนาดฟาร์ม หรือตามขนาดของครัวเรือน ซึ่งขนาดฟาร์มเล็กนั้นมีสมาชิกน้อยกว่า

เมื่อเปรียบเทียบรายได้ทางการเกษตร และรายได้นอกการเกษตรแล้วฟาร์มขนาดเล็กมากจะมีรายได้ทางการเกษตรคิดเป็นสัดส่วน 0.71 ของรายได้นอกการเกษตร ซึ่งเป็นรายได้จากการรับจ้างงานทำเสริมรายได้ในครัวเรือน ฟาร์มขนาดใหญ่ขึ้นองค์ประกอบของรายได้ทางการเกษตรจะสูงขึ้นเป็นสัดส่วน 0.84 และ 0.91 ของรายได้นอกการเกษตรในขนาดฟาร์ม 10- $<$ 20 ไร่ และ 20- $<$ 30 ไร่ อย่างไรก็ตามทั้ง 3 ขนาดฟาร์มยังพึ่งพารายได้จากการรับจ้างนอกการเกษตรอยู่ดี

สภาพเศรษฐกิจสังคมครัวเรือนเกษตรกร ซึ่งมีขนาดฟาร์มเล็กกว่า 10 ไร่ เมื่อเปรียบเทียบกับอีกสองขนาดคือ 10- $<$ 20 ไร่ และ 20- $<$ 30 ไร่ แล้วพอสรุปได้ดังนี้

(1) ขนาดครัวเรือน และสมาชิกวัยทำงานมีจำนวนเฉลี่ยน้อยกว่าฟาร์มอีกสองขนาดแต่สมาชิกในวัยทำงานที่ออกไปทำงานนอกภาคการเกษตรกลับมีจำนวนมากกว่า

(2) ขนาดถือครองที่ดินเล็กกว่า แต่มีการใช้ประโยชน์ที่ดินมากกว่าการถือครอง คือมีการใช้ที่ดินหลายครั้ง ในขณะที่อีก 2 ขนาดฟาร์ม มีการใช้ที่ดินโดยเฉลี่ยน้อยกว่าจำนวนการถือครอง

(3) รายได้เงินสดทางการเกษตรของฟาร์มเล็กสุดมีรายได้ต่ำกว่าแต่รายได้นอกการเกษตรเกือบเท่ากัน

จากการศึกษาข้อเท็จจริงภาวะเศรษฐกิจครัวเรือนขนาดฟาร์มขนาดเล็กแล้ว การวิจัยพัฒนาเพิ่มรายได้ของกลุ่มเป้าหมายนี้เป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องพัฒนาหาแนวทางที่จะขยายธุรกิจฟาร์มขนาดเล็ก เพื่อลดความแตกต่างรายได้ในภาคการเกษตรด้วยกัน ดังนั้นการศึกษารูปแบบการผลิตที่ให้อายุได้สูงปราศจากขยายพื้นที่ การผลิตในลักษณะที่ก่อให้เกิดการใช้ประโยชน์แรงงานมากขึ้น หรือลงทุนมากขึ้น (Labour or Capital Intensive) เพื่อให้ได้ผลตอบแทนสูงนั้นเป็นทางหนึ่งที่จะพัฒนาให้เกิดรายได้เพิ่มขึ้นได้

ประเภทฟาร์ม (Farm Type)

โดยทั่วไปแล้วรายได้จากการประกอบการผลิตที่ไม่เหมือนกันย่อมก่อให้เกิดรายได้ที่ต่างกัน ความแตกต่างของประเภทการผลิต หรือประเภทฟาร์ม นั้น ลักษณะของนิเวศเกษตรนับว่าเป็นปัจจัยแรกที่เป็นตัวกำหนดประเภทฟาร์ม เพราะอย่างน้อยสภาพไร่ สภาพนา ก็เป็นปัจจัยที่ทำให้การผลิตต้องเลือกกิจกรรมให้เหมาะสมกับพื้นที่ ศักยภาพการผลิตก็อาจจะต้องถูกจำกัดลงไปอีกเมื่อพื้นที่นั้นต้องประสบกับการขาดแคลนแหล่งน้ำ นอกจากนี้ยังมีข้อจำกัดอื่น ๆ ที่ทำให้ประเภทของฟาร์มต้องต่างกันไป

จากการจำแนกประเภทฟาร์มโดยใช้รายได้เงินสดมาเป็นตัวกำหนดประเภทฟาร์มแล้ว อาจแบ่งได้เป็นประเภทฟาร์มออกเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ได้ 4 กลุ่มด้วยกัน คือประเภทฟาร์มเดี่ยว ประเภทฟาร์มผสมสองกิจกรรม ประเภทผสม 3 กิจกรรม และมากกว่า 3 กิจกรรม

ประเภทฟาร์มเดี่ยว ยังแบ่งแยกย่อยได้อีก 5 ประเภท คือ ข้าว พืชไร่ ไม้ผล ไม้ยืนต้น ปศุสัตว์และสัตว์น้ำ ฟาร์มประเภทนี้รายได้เงินสดตั้งแต่ร้อยละ 60 จะมาจากการดำเนินกิจกรรมเดียว ส่วนที่เหลืออาจมาจากกิจกรรมอื่น ๆ บ้างเล็กน้อย

ประเภทฟาร์มผสม 2 กิจกรรม เกิดจากรายได้เงินสดของ 2 กิจกรรมรวมกันแล้วจะมีมากกว่า ร้อยละ 60 ของรายได้รวมและรายได้ของ 2 กิจกรรมนี้แตกต่างกันไม่เกินร้อยละ 20

ประเภทฟาร์มผสม 3 กิจกรรมและมากกว่า ก็เป็นลักษณะเดียวกันกับฟาร์มผสม 2 กิจกรรม แต่รายได้มาจาก 3 แหล่ง

จำนวนครัวเรือนแยกตามประเภทและการใช้ที่ดิน

จำนวนครัวเรือนแยกตามประเภทฟาร์มตามที่กล่าวแล้ว ประเภทฟาร์มเดี่ยวนั้น มีจำนวนครัวเรือนเกษตรคิดเป็นร้อยละ 30.84 ของครัวเรือนทั้งหมดของประเทศที่เหลืออีกประมาณร้อยละ 69.19 เป็นฟาร์มที่ผสมตั้งแต่ 2 กิจกรรมขึ้นไป

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ฟาร์มประเภท ข้าว-พืชไร่-ปศุสัตว์ มีสัดส่วนมากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 42 ของครัวเรือนเกษตรของภาค อีกร้อยละประมาณ 30 เป็นฟาร์มประเภทเดียว ที่เหลืออีกร้อยละ 12 และ 16 เป็นฟาร์มประเภท 2 กิจกรรม และมากกว่า 3 กิจกรรม

การใช้พื้นที่ปลูกข้าวโดยเฉพาะพื้นที่นาตอนบนในทุกประเภทฟาร์ม วัตถุประสงค์เป็นการบริโภคโดยส่วนใหญ่ การเลี้ยงสัตว์ยังเป็นการอาศัยพืชอาหารตามธรรมชาติ การปลูกพืชอาหารสัตว์ หรือทำทุ่งหญ้ามีน้อยมากทั้ง ๆ ที่ปศุสัตว์เป็นกิจกรรมของฟาร์มผสมเกือบทุกประเภทที่จำแนกไว้ จะเห็นว่าพื้นที่โดยเฉลี่ย 25 ไร่ ต่อครัวเรือนนั้น ถูกใช้เพื่อการปลูกข้าวประมาณ 18 ไร่ เป็นข้าวนาตอนเสีย 11 ไร่ และอีก 5 ไร่ สำหรับพืชไร่ ที่เหลือเป็นการใช้ประโยชน์อื่น (ดูตารางที่ 7)

ภาคเหนือ ฟาร์มผสม 2 กิจกรรม ได้แก่ ข้าว-ปศุสัตว์ และ ข้าว-พืชไร่ มีสัดส่วนของครัวเรือนรวมกันสูงถึงร้อยละ 40 ของครัวเรือนเกษตรทั้งภาค ประเภทฟาร์มเดี่ยว (ข้าวและพืชไร่) มีเพียงร้อยละ 12.6 ประเภท 3 กิจกรรม และมากกว่า 3 กิจกรรมมีร้อยละ 30.5 และ 14.9 ของครัวเรือนเกษตรทั้งหมด

สำหรับการใช้ที่ดินของประเภทฟาร์มในภาคนี้มีความคล้ายคลึงกันกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่การใช้ที่ดินเพื่อการปลูกพืชไร่ไม่ผลจะมีสัดส่วนสูงกว่าเล็กน้อย (ดูตารางที่ 8)

ภาคกลาง ประเภทฟาร์มเดี่ยว ฟาร์มผลิตข้าวมีสัดส่วนสูงสุดคือ ร้อยละ 15 และฟาร์มผสม ข้าว-พืชไร่-ปศุสัตว์ จะเป็นประเภทที่มีมากถึงร้อยละ 17.67 ของครัวเรือนในภาคนี้ ส่วนประเภทอื่น ๆ นั้น จะกระจายตัวในสัดส่วนที่ไม่ต่างกันมากนัก

การใช้ที่ดินโดยเฉลี่ย ใช้เพื่อการปลูกข้าวเกือบครึ่งหนึ่งของพื้นที่กิจกรรมโดยเฉลี่ยทั้งฟาร์ม อีกเกือบครึ่งหนึ่งเพื่อการปลูกพืชไร่และไม่ผล (ดูตารางที่ 9)

ภาคใต้ ประเภทฟาร์มเดี่ยว **ไม่ผล** **ไม่ยืนต้นเป็นประเภทฟาร์มที่เด่นชัด** และมีจำนวนมากที่สุด ถึงร้อยละ 80 ของฟาร์มทั้งหมด และทุกประเภทฟาร์มที่ผสมมากกว่า 2 กิจกรรมจะมีไม่ผลเป็นกิจกรรมแทรกอยู่

รายได้เงินสดของฟาร์ม

เมื่อพิจารณารายได้ระดับประเทศ ประเภทฟาร์มสัตว์น้ำจะให้รายได้สูงกว่าทุกประเภท รวมทั้งฟาร์มผสมที่มีกิจกรรมสัตว์น้ำอยู่ด้วย ประเภทฟาร์มไม่ผล ไม่ยืนต้นก็มีลักษณะคล้ายกัน ทั้งกิจกรรมสัตว์น้ำ และไม่ผลจะเด่นชัดในภาคกลางและภาคใต้

ปศุสัตว์เป็นอีกประเภทหนึ่งที่ควรได้รับการสนใจ เพราะรายได้ของประเภทนี้ หรือประเภทฟาร์มที่มีปศุสัตว์อยู่ด้วย มีรายได้อยู่ในเกณฑ์ดีแต่การใช้พื้นที่การปลูกพืชอาหารสัตว์ยังมีน้อยมาก

สรุป

ผลของการพัฒนาการเกษตรที่จะส่งผลต่อการเพิ่มรายได้ และการใช้ทรัพยากรการผลิตให้เหมาะสม จำเป็นที่จะต้องศึกษาข้อมูลสภาพข้อเท็จจริงเพื่อนำมาสู่การกำหนดแนวทางการพัฒนา สำหรับการสนับสนุนเกษตรกรกลุ่มเป้าหมายโดยเฉพาะเกษตรกรรายย่อย การให้การสนับสนุนปัจจัยในการปรับระบบการผลิตที่จะให้ผลต่อการมีรายได้ และลดการเคลื่อนย้ายแรงงาน โดยเฉพาะกิจกรรมสัตว์น้ำ ปศุสัตว์ หรือกิจกรรม ไม้ผล ไม้ยืนต้น ซึ่งกิจกรรมที่กล่าวถึงนี้มีกิจกรรมปศุสัตว์ที่มีศักยภาพจะพัฒนาได้ในพื้นที่อาศัยน้ำฝน แต่ต้องอาศัยปัจจัยเงินทุน การบริการและการจัดการที่ดี การยกระดับราคาผลผลิตหรือการอุดหนุนการผลิตนั้น ไม่อาจกล่าวได้ว่าจะสร้างความมั่นคงของรายได้ให้กับเกษตรกร เพราะนอกจากจะเป็นการกระตุ้นให้มีการขยายการผลิตของพืชที่ได้รับการอุดหนุนแล้ว การเงินและการแข่งขันในตลาดตลาดกับผู้ผลิตในภูมิภาคนี้ จะเป็นข้อจำกัดที่สำคัญแต่การปรับระบบที่มีศักยภาพการผลิตและการตลาดจะเป็นไปตามข้อจำกัดของพื้นที่ ซึ่งจะเป็นการคำนึงถึงปริมาณให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาด รวมทั้งการพัฒนาระบบการทำฟาร์ม องค์กรและสถาบันที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรเพื่อการปกป้องและรักษาผลประโยชน์จากขบวนการผลิต และการตลาดของสินค้าเกษตรกรรม



ตารางที่ 1 งบประมาณปี 2531 และ 2534 ของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์แยกตามรายภาค หน่วย: ล้าน/บาท

ภาค	งบประมาณ ปี 2531	งบประมาณ ปี 2534
ภาคเหนือ	2,518.10 (15.16)	4,668.89 (14.9)
ภาคกลาง	3,613.73 (21.75)	6,098.24 (19.4)
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	3,175.73 (19.12)	6,309.70 (20.1)
ภาคใต้	1,515.61 (9.12)	4,012.83 (12.8)
ส่วนกลาง	5,789.29 (34.85)	10,255.53 (32.6)
กระทรวงเกษตรและสหกรณ์	16,612.48 (100)	32,420.57 (100.0)

ตารางที่ 2 สัดส่วนเงินงบประมาณต่อครัวเรือนเกษตรกรและเนื้อที่ถือครองเกษตรกร รายภาคปี 2531

ภาค	เงินงบประมาณ/ครัวเรือนเกษตรกร บาท/ครัวเรือน	งบประมาณ/เนื้อที่ถือครอง บาท/ไร่
ภาคเหนือ	1,859.53	81.17
ภาคกลาง	4,016.97	125.36
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	1,456.53	54.59
ภาคใต้	2,280.30	97.23
เฉลี่ยทั้งประเทศ	2,122.61	81.00

ตารางที่ 3 การใช้แรงงานของครัวเรือนตัวอย่างที่ใช้ในการเกษตร-นอกการเกษตร
ปีเพาะปลูก 2531/32

หน่วย:คน/ครัวเรือน

รายการ	ขนาดฟาร์ม			ค่าเฉลี่ย
	<10 ไร่	10-<20	20-<30	
จำนวนครัวเรือนตัวอย่าง (%)	26.51	26.2	18.03	70.74
ขนาดครัวเรือน	4.56	4.9	5.17	4.85
เพศ - ชาย	2.27	2.42	2.61	2.41
- หญิง	2.3	2.47	2.57	2.43
แรงงานในครัวเรือน	1.64	1.64	1.63	1.64
- วัยทำงาน	2.72	3.04	3.3	2.99
- นอกวัยทำงาน	0.2	0.21	0.24	0.21
แรงงานในการเกษตร	2.44	2.82	3.11	2.76
- การเกษตร	1.34	1.81	2.02	1.7
- เกษตร+รับจ้างในการเกษตร	1.1	1.01	1.09	1.06
แรงงานนอกการเกษตร	0.28	0.22	0.19	0.24
รวมแรงงานในวัยทำงาน	2.72	3.04	3.3	2.99
รวมแรงงานนอกวัยทำงาน	1.84	1.85	1.87	1.85

หมายเหตุ : 1/ ช่วงอายุในวัยทำงานจะอยู่ระหว่าง อายุ 14 - 65 ปี

2/ นอกวัยทำงานหมายถึงถึง เด็กอายุต่ำกว่า 14 ปี และผู้ใหญ่อายุ 65 ปีขึ้นไป

ตารางที่ 4 การถือครองและการใช้ที่ดิน แยกตามขนาดฟาร์ม

ปีเพาะปลูก 2531/32

หน่วยไร่/ฟาร์ม

รายการ	ขนาดฟาร์ม			ค่าเฉลี่ย
	<10 ไร่	10-<20	20-<30	
การถือครอง	5.65	15.26	25.42	14.58
- ตนเอง	4.03	12.20	19.90	11.38
- เช่า	0.88	1.79	3.21	1.84
- ทำฟรี	0.01	0.07	0.19	0.08
- ขายฝาก + อื่น ๆ	0.73	1.20	2.12	1.28
การใช้ที่ดิน	5.65	15.26	25.42	14.58
- ที่อยู่อาศัย	0.48	0.56	0.64	0.55
- ที่นาลุ่ม	1.65	4.72	8.63	4.67
- ที่นาดอน	1.68	4.67	7.2	4.3
- ที่ไร่	0.75	2.68	4.43	2.47
- ไม้ผล + ไม้ยืนต้น	0.83	1.92	3.10	1.85
- สวนผัก + ไม้ดอก	0.16	0.16	0.18	0.16
- อื่น ๆ 1/	0.10	0.55	1.24	0.58

หมายเหตุ : 1/ บ่อปลา, สระน้ำ, และพื้นที่ว่างเปล่า

ตารางที่ 7 แสดงรายได้เงินสดเกษตรกร ของครัวเรือนเกษตรกร

ปีเพาะปลูก 2531/32

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

หน่วย : บาท/ครัวเรือน

ประเภทของฟาร์ม	รายได้เงินสด		รายจ่ายเงินสด		เงินสดสุทธิ		เงินสดสุทธิ			
	รายได้เกษตรกร	ฟาร์ม	รายจ่ายเกษตรกร	ฟาร์ม	เกษตรกรอื่น ๆ	รายได้อีก	ครัวเรือน			
ข้าว	7794.26	6371.38	965.41	457.47	6090.57	3901.88	989.02	1703.69	10230.69	11934.38
พืชไร่	21982.39	19641.58	1687.69	653.12	6673.58	6002.69	309.30	15308.81	10660.95	25969.78
ปศุสัตว์	19796.79	7196.19	11151.73	1448.87	11454.75	6057.51	3900.83	8342.04	24994.96	33337.00
ข้าว-พืชไร่	14192.54	10257.27	1114.19	2821.08	3129.03	2171.77	895.14	11063.51	9873.08	20936.59
พืชไร่-ปศุสัตว์	18482.83	8808.35	8782.66	891.82	13508.78	3995.30	4758.70	4974.05	19627.46	24601.51
ข้าว-พืชไร่-ปศุสัตว์	9502.83	6361.02	2523.21	618.60	4696.27	2866.10	955.48	4806.55	12783.00	17589.56
ข้าว-พืชไร่-พืชผัก-ปศุสัตว์	8173.14	4499.15	3540.34	133.65	4355.90	2966.43	1014.36	3817.24	12178.62	15995.86
ข้าว-พืชผัก-พืชอื่น ๆ-ปศุสัตว์	7525.46	5289.04	2199.50	36.92	3993.29	2021.63	939.13	3532.17	11236.78	14768.95
ข้าว-พืชไร่-พืชอื่น ๆ-ปศุสัตว์	16918.94	14206.40	2544.41	168.13	8965.18	4465.30	3661.01	7953.76	7149.83	15103.59
เฉลี่ย (ข้าว-พืชไร่-ปศุสัตว์)	12696.48	8424.50	3453.30	818.68	6166.91	3733.92	1385.76	6529.57	13318.46	19843.03

ตารางที่ 8 แสดงรายได้เงินสดของครัวเรือนเกษตร

ปีเพาะปลูก 2531/32

ภาคเหนือ

หน่วย : บาท/ครัวเรือน

ประเภทของฟาร์ม	รายได้เงินสด		รายจ่ายเงินสด		รายจ่ายเงินสด		เงินสดสุทธิ		เงินสดสุทธิ		
	รายได้เกษตร	พืช สัตว์	เกษตรอื่นๆ	รายจ่ายเกษตร	พืช สัตว์	เกษตรอื่นๆ	เกษตร	รายได้ออก	รายได้ออก	ครัวเรือน	
ข้าวก	41828.98	40729.07	1048.72	51.20	12752.82	10984.75	212.49	1555.58	29076.17	3074.78	32150.94
พืชไร่	11348.87	10283.52	773.29	292.06	5242.58	3121.69	952.21	1168.68	6106.29	3847.24	9953.53
ข้าวก-ปศุสัตว์	43571.32	28325.46	14369.54	876.32	18969.88	11600.00	5992.44	1377.44	24601.44	11224.15	35825.59
ข้าวก-พืชไร่	36264.73	28208.91	3883.72	4172.10	17910.02	13665.79	2197.16	2047.07	18354.71	11195.79	29550.50
พืชไร่-ปศุสัตว์	23330.84	17523.23	918.17	4889.44	5759.62	4177.32	1430.74	151.56	17571.22	13161.83	30733.05
ข้าวก-พืชไร่-ปศุสัตว์	16929.04	13175.51	203.10	3550.43	6639.50	5071.44	1281.37	286.69	10289.54	10946.10	21235.64
ข้าวก-พืชไร่-ไม่ผล	33092.89	32621.50	401.25	70.14	3924.70	10011.14	1452.66	903.93	29168.19	6244.69	35412.88
ข้าวก-พืชไร่-ไม่ผล-ปศุสัตว์	17565.83	8966.69	2938.57	5660.57	6491.62	3941.47	2550.15	0.00	11074.21	9307.32	20381.53
ข้าวก-ไม่ผล-พืชไร่	30551.96	19347.08	936.53	10268.35	12535.56	10282.15	822.63	1430.78	18016.40	5763.38	23779.78
ข้าวก-ไม่ผล-พืชไร่	27257.46	15861.59	3230.14	8165.73	11963.61	6712.28	3651.15	1600.18	15293.85	12175.46	27469.31
ข้าวก-พืชไร่-ไม่ผล-พืชไร่-ปศุสัตว์	5603.30	4603.86	0.00	999.44	6416.93	2192.90	3995.90	228.13	-813.63	9185.48	8371.85
พืชอื่น ๆ											
ข้าวก-พืชไร่-พืชไร่-ไม่ผล	41059.93	35656.64	2603.77	2799.52	33151.68	15118.31	4554.52	13478.85	7908.25	10229.00	18137.25
พืชไร่-พืชไร่-ไม่ผล-พืชอื่น ๆ	20436.72	16602.87	2800.15	1033.70	9333.16	6968.26	1669.26	695.64	11103.56	10562.08	21665.64
ปศุสัตว์											
เฉลี่ย (ข้าวก-พืชไร่-ปศุสัตว์)	30926.99	24013.72	3322.99	3590.28	14523.05	9522.48	2575.16	2425.41	18403.94	11063.07	27467.01

ตารางที่ 9 แสดงรายได้เงินอุดหนุนของครัวเรือนเกษตร

ปีเพาะปลูก 2531/32

หน่วย : บาท/ครัวเรือน

ภาคกลาง

ประเภทของฟาร์ม	รายได้เงินสด		รายจ่ายเงินสด		เงินสดสุทธิ	รายได้นอก	เงินสดสุทธิ			
	พิช	สัตว์	พิช	สัตว์						
ข้าว	54628.65	49097.55	3139.00	31374.21	25972.98	2487.71	2913.53	23254.44	19946.20	43200.63
พืชไร่	52211.94	47862.77	3306.81	32925.22	27867.11	2503.03	2555.08	19286.72	18421.68	37708.40
ไม่ผล/มีมันต้น	83445.39	76157.71	452.37	6835.31	48081.32	31354.16	898.24	35364.07	29285.26	64449.33
สัตว์น้ำ	174317.44	58899.34	111099.49	4318.61	102788.99	20543.99	37436.23	71528.45	29379.95	100908.40
ข้าว-พืชไร่	33798.26	29851.74	2237.81	1708.71	14451.44	12386.12	861.10	19346.82	18342.25	37689.07
ข้าว-ไม่ผล	68825.90	27069.55	3392.69	38363.66	14250.79	11106.01	2422.69	54575.11	27476.85	82051.96
ข้าว-สัตว์น้ำ	115038.80	61983.18	27006.67	26048.95	43195.63	25517.63	17430.76	71843.17	20430.92	92274.09
พืชไร่-ไม่ผล	67914.65	42097.45	1465.22	24351.98	32392.06	24190.47	536.00	35522.59	19147.86	54670.45
พืชไร่-พืชอื่นๆ	42430.48	40360.85	536.31	1533.32	24007.78	21545.77	157.63	18422.70	21259.56	39682.26
พืชไร่-ปศุสัตว์	100115.16	56744.07	22666.72	20704.37	71249.83	38090.34	24086.41	28865.33	18566.73	47432.06
น้ำมัน-เส้นใย	69121.08	67308.20	530.61	1282.27	23738.95	23697.11	0.00	45423.97	23224.20	68648.17
ข้าว-ไม่ผล-สัตว์น้ำ	111386.67	79666.61	25937.53	5782.53	40719.01	21511.77	16293.35	70667.66	26187.02	96854.68
ข้าว-พืชไร่-ปศุสัตว์	48397.54	36452.23	7217.18	4728.13	25238.28	14779.60	4083.20	23159.26	33641.45	86800.71
ข้าว-ไม่ผล-ไม่ออก	53515.03	50239.83	1367.50	1907.71	35031.99	27204.06	1016.71	18483.04	53253.22	71736.25
ข้าว-พืชไร่-สัตว์น้ำ	71663.57	54519.60	15675.65	1468.32	42906.70	23739.47	16891.53	28756.87	16515.70	45272.57
ข้าว-พืชไร่-ผัก-ปศุสัตว์	76291.54	53737.37	13319.44	9234.73	50726.79	37669.83	9495.25	25564.75	34528.91	60093.66
น้ำมัน-เส้นใย-พืชผัก-สัตว์น้ำ	116405.14	84223.21	21534.31	10647.62	71202.14	47127.11	20158.25	45203.00	11697.96	56900.96
ข้าว-พืชไร่-พืชผัก-ปศุสัตว์-สัตว์น้ำ	113987.50	71388.75	42284.33	314.42	55943.46	34488.77	14929.03	58044.04	33029.06	81073.10
เฉลี่ย (ข้าว-พืชไร่-ไม่ผล)	65620.69	48939.79	10250.40	6430.50	35050.06	24098.08	6678.26	30570.63	22660.62	53231.25

ตารางที่ 10 แสดงรายได้เงินสดเกษมศร ของครัวเรือนเกษมศร

ปีเพาะปลูก 2531/32

ภาคใต้

หน่วย : บาท/ครัวเรือน

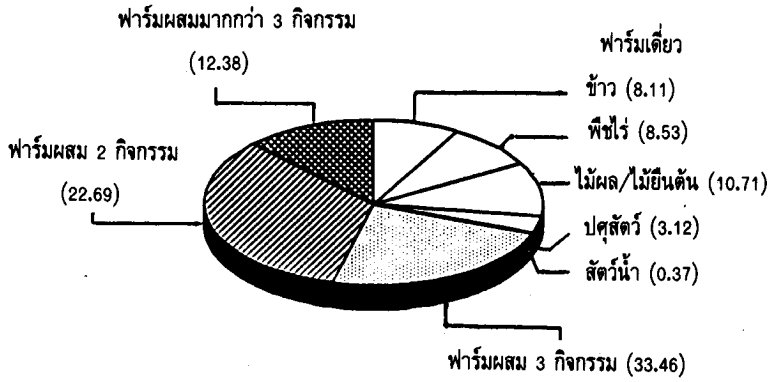
ประเภทของฟาร์ม	รายได้เกษมศร		รายได้เงินสด		รายจ่ายเกษมศร		รายจ่ายเงินสด		เงินสดสุทธิ		เงินสดสุทธิ ครัวเรือน
	รายได้เกษมศร	ฟาร์ม	รายได้เงินสด	ฟาร์ม	รายจ่ายเกษมศร	ฟาร์ม	รายจ่ายเงินสด	ฟาร์ม	เงินสดสุทธิ	เกษมศร	
สัตว์น้ำ	44085.12	2138.48	34151.83	7794.82	4945.17	3568.50	764.71	611.96	39139.95	21187.17	60327.12
ไม้ผล/ไม้ยืนต้น	36655.95	31495.79	2845.28	2314.88	7625.46	5489.69	1195.64	940.13	29030.49	20050.27	49080.77
ข้าว-ไม้ผล	14317.30	8246.25	14.15	6056.90	3240.17	1849.37	853.93	536.87	11077.13	22193.20	33270.33
ข้าว-ไม้ผล-สัตว์น้ำ	40191.86	14822.49	22875.00	2494.37	15745.00	5867.46	1908.81	7968.73	24446.86	22420.93	46867.79
พืชไร่-ไม้ผล-ฟาร์มอื่น ๆ	36687.26	29505.39	4765.31	2416.56	15101.52	9712.31	2975.36	2413.85	21585.74	37060.36	58646.10
เฉลี่ย (ไม้ผล/ยืนต้น)	34676.06	27487.68	4354.61	2833.77	9930.16	5732.41	2013.95	2183.80	24745.90	20637.33	45383.23

ตารางที่ 11 แสดงเนื้อที่ถือครองจำแนกตามการใช้ ของครัวเรือนเกษตร ปีเพาะปลูก 2531/32

หน่วยไร่/ฟาร์ม

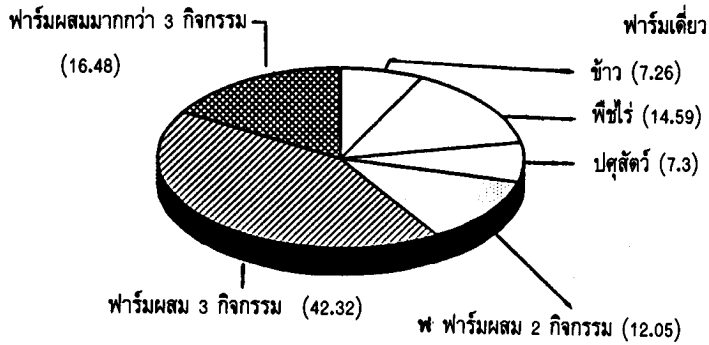
ภาค	ลักษณะการใช้ที่ดิน											เนื้อที่ถือครอง
	อาศัย	ข้าวน้ำ	ข้าวลุ่ม	ข้าวดอน	พืชไร่	ไม้ผล	ยืนต้น	ผัก	ไม้ดอก	ทุ่งหญ้า	ที่อื่น ๆ	
ทั่วประเทศ	0.42	0.09	6.76	11.10	5.03	0.53	0.08	0.16	0.71	0.63	0.14	25.66
ตะวันออกเฉียงเหนือ	0.42	0.09	6.76	11.10	5.03	0.53	0.08	0.16	0.71	0.63	0.14	25.66
เหนือ	0.76	0.24	9.00	5.65	7.50	1.15	0.20	0.06	0.29	0.12	0.07	25.05
กลาง	0.93	3.34	10.31	2.10	10.09	3.65	0.31	0.12	0.88	0.50	0.96	33.20
ใต้	0.60	0.02	3.63	3.22	0.48	14.29	0.09	0.10	1.84	0.38	0.23	24.89

**สัดส่วนครัวเรือนเกษตรกร จำแนกตามประเภทฟาร์ม
ระดับประเทศ**

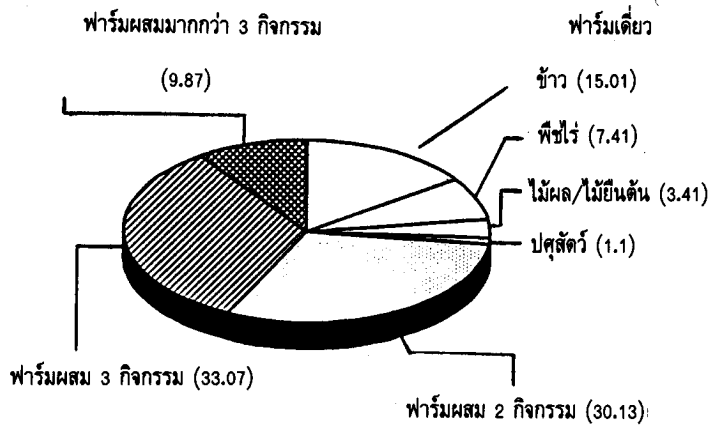


สัดส่วนครัวเรือนเกษตรกร จำแนกตามประเภทฟาร์ม

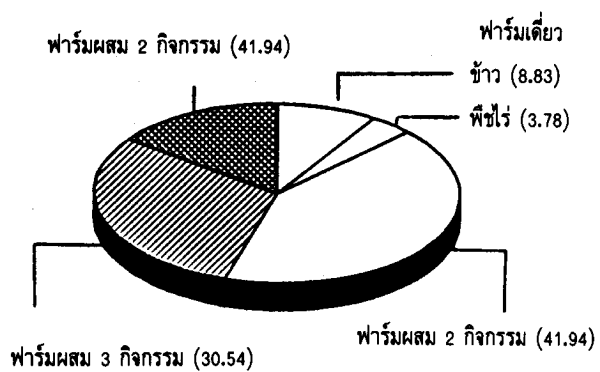
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ



ภาคกลาง



ภาคเหนือ



ภาคใต้

